

O. Maruchovska-Kartunova

EVOLUTION AND ESSENCE OF ETHNOCLAN REGIMES: ETHNOCONFLICTOLOGICAL DIMENSION

The article is devoted to the analyses of the evolution and essence of the ethnoclan regimes. It was revealed that these regimes have, on the one side, some compromise but, on the other side – powerful conflict potential. Their rather strong influence on the state politics in the clan-divided society was displayed. It was proved that the infiltration of the ethnoclan networks into the official state institutions undermines and weakens the state, prevents its democratic transformations and provokes ethnopolitical conflicts, and formation of the ethnoclan regimes and realization of ethnoclan politics causes the escalation of these conflicts or even civil wars.

Keywords: ethnoconflictological dimension, ethnoclan regimes, ethnoclan networks, ethnoclan politics, ethnopolitical conflicts, civil wars.

Матеріал надійшов 15.10.2015

УДК 352.071:061.2(477)

Семигіна Т. В., Лиховид Д. О.

ЧИ МОЖЛИВА САМООРГАНІЗАЦІЯ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД В УКРАЇНІ?

Самоорганізованість населення як здатність до колективних дій, спрямованих на розв'язання проблем громади, перебуває у фокусі уваги науковців, які розглядають її в контексті становлення громадянського суспільства, формування місцевого самоврядування й активної діяльності міжнародних донорів, трансформації соціальних практик. Чинники, що впливають на здатність територіальної громади до самоорганізації, мають історичний, політико-правовий, соціальний та інформаційний характер.

Ключові слова: самоорганізація, територіальна громада, громадянське суспільство, місцеве самоврядування.

Актуальність дослідження

У 2014 р. в Україні проголошено державний курс на децентралізацію, тобто інституційну реструктуризацію, що має на меті передачу влади, ресурсів та відповідальності з вищих щаблів до нижчих. Проте децентралізація передбачає не тільки рух згори, деконцентрацію та делегування

владних повноважень і обов'язків. Вона має включати в себе формування сильних територіальних громад як суб'єктів місцевого самоврядування. Рисою таких громад, зокрема, вважають самоорганізованість населення як здатність до колективних дій і практик, спрямованих на розв'язання проблем громади і забезпечення належної якості життя населення [16].

На нинішньому етапі в Україні, за оцінками О. Воловодою та О. Іщенко [3], сформувалась вертикальна модель місцевого самоврядування, якій притаманні викривлені відносини між центральною владою та місцевою територіальною громадою. Наразі деякі самоорганізації територіальних громад розглядали О. Безпалько, О. Бень, Г. Довбах, І. Кононов, І. Лисенко, В. Сусак, М. Яценко та ін., однак вони переважно зосереджувались на реалізації певних проектів чи соціальних практиках. Водночас в Україні відбувається «зміна соціальних установок і форм громадської поведінки на тлі повсякденної плюралізації, ціннісної деієрархізації, загалом ідеологічної деколонізації» [1, с. 11]. Отже, сучасні тенденції суспільного розвитку в Україні зумовлюють потребу в глибшому аналізі самоорганізації територіальної громади.

Мета та методологія дослідження

Мета цієї статті полягає в тому, щоб охарактеризувати самоорганізацію місцевої територіальної громади як політичний інститут та соціальну практику, з'ясувати фактори здатності територіальної громади до самоорганізації та визначити умови, в яких відбувається самоорганізація населення громад в Україні. Дослідження ґрунтується на аналізі літератури, інтерв'ю з представниками громад і експертами з розвитку громад, вторинному аналізі результатів досліджень, проведених в Україні за фінансової участі міжнародних організацій.

Вирішенню поставлених завдань сприяло застосування неінституційного методу (в його описово-індуктивному, формально-легальному та нормативно-ціннісному варіанті), що дало змогу виявити процес розвитку самоорганізованості територіальної громади як своєрідного суспільного інституту та складової громадянського суспільства.

Уявлення стосовно самоорганізації громад

Одним із перших науковців, що досліджував самоорганізацію локальних територіальних громад, був А. де Токвіль. Він наголошував на тому, що в Америці побудова суспільства принципово відрізняється від європейської династично-ієрархічної моделі. Американська ж модель ґрунтується на принципі «знизу вгору», від самоорганізованих громад перших колоністів до держави [14, с. 47]. Для Токвіля громада є як базисом будь-якого суспільства, так і запобіжником

деспотизму, адже коли громада зруйнована, то люди можуть бути рівними, але не згуртованими. І така рівність без згуртованості дуже швидко, на думку Токвіля, призведе до встановлення сильної ієрархічної влади. Токвіль вважає народ джерелом влади на будь-якому рівні, але саме в громаді, на думку автора, він здатен діяти безпосередньо. Фактично Токвіль розуміє територіальну громаду як певну модель, в якій вибудовуються основні соціально-політичні відносини, які потім проектуються по висхідній на інші соціально-політичні взаємини у суспільстві.

В українській науці до питання громади одним із перших, наприкінці ХІХ століття, звернувся С. Подолинський, який обґрунтував громадівський соціалізм як ідеал суспільно-політичного устрою суспільства. На його думку, основним осередком такого суспільства мала постати громада як засіб організації та здійснення ефективного господарювання, орган політичного самоврядування народу, що поєднує в собі законодавчу, виконавчу та судову владу. При цьому функція соціального інтегратора покладалася на суспільну солідарність, моральне вдосконалення людини, задоволення її розумних потреб, що давало змогу, на думку науковця, сформувати механізми несуперечливої, органічної взаємодії суспільства і природи, індивіда та довкілля [12].

Сучасні українські дослідники політики вивчають самоорганізацію населення, зокрема, і як один із політичних інститутів сучасного суспільства. Наприклад, І. Лисенко [7] зосереджується на вивченні територіальних громад як суб'єктів політики в контексті формування в нашій державі учасницької політичної культури, а В. Зимогляд [5] – з огляду на розвиток місцевого самоврядування, вважаючи його чинником горизонтальної самоорганізації суспільства. На думку останнього науковця, ідеалом місцевого самоврядування має бути політична і громадянська свобода людей, які проживають на одній території, та громадський порядок, більше того, головним суб'єктом діяльності автор називає місцеве населення, яке реалізує власний інтерес і належно забезпечує свої нагальні життєві потреби.

Власне, вітчизняні дослідники розвивають думку американських науковців Дж. Коен та Е. Арато, котрі наголошували саме на розвитку горизонтальної активності населення, внаслідок якої постає громадянське суспільство як форма поєднання особистих і суспільних інтересів громадян, що існує поза безпосередньою діяльністю держави, на противагу або й усупереч їй [6].

Цікавий підхід знаходимо в дослідженні Л. Бойко-Бойчук [2], котра вивчала політико-владну взаємодію в територіальних громадах в Україні, застосувавши синергетичний підхід. На думку цієї авторки, в основі діяльності з розвитку самоорганізації громади має бути пошук іманентних територіальним громадам форм політико-владної взаємодії на противагу їх перебудовуванню та експериментуванню над ними; підтримка ініціатив «знизу» та знаходження останнім відповідного місця у стратегії розвитку територіальних громад тощо. З-поміж умов самоорганізації суб'єктів політики в територіальних громадах Л. Бойко-Бойчук виокремлює такі: спільне бачення бажаного майбутнього, наявність партнерських стосунків та налагоджених комунікацій між суб'єктами політики, наявність виразного атрактора, співтворчість взаємодіючих суб'єктів політики, наявність лідерів, односпрямованість зусиль учасників громадсько-політичного діалогу у вирішенні певної проблеми.

Проблематика самоорганізації громадян та побудови громадянського суспільства віддзеркалена й у працях сучасних українських соціологів. Так, В. Сусак, характеризуючи процеси, що відбуваються на пострадянському просторі, виводить на передній план поняття самоорганізації як ключового фактора, що впливає на перехідні процеси. Здатність громадян до самоорганізації та наявність позитивних установок на самоорганізацію розглядається дослідником як показник готовності суспільства до інновацій, зокрема й до становлення громадянського суспільства [13].

Самоорганізацію в громаді можна розглядати як процес, що вимагає від кожного члена громади вносити свою частку або відмовлятися від частини індивідуального блага задля задоволення спільного блага. Така поведінка, як вважає М. Олсон, неможлива без певних умов: «допоки не застосовуватиметься примус чи інший спеціальний механізм, що змушував би індивідів діяти в спільних інтересах, раціональні, егоїстичні індивіди не діятимуть задля досягнення спільних або групових інтересів» [11, с. 12]. Тобто розвиток самоорганізації громад у межах становлення громадянського суспільства потребує наявності соціальних стимулів та інституціоналізації механізмів реалізації групових інтересів.

У зарубіжній практиці активно використовують такі форми організації громади, як фонди розвитку громад, філантропічні організації та соціальне підприємництво, впровадження інвестиційних проєктів [15; 16].

Поточна практика самоорганізації в Україні

Традиційні та усталені форми самоорганізації, властиві західним суспільствам, не можуть бути механічно скопійовані в Україні. Адже в нашій країні існує своя історія діяльності органів самоорганізації населення (ОСН). Так, за радянських часів ОСН формувались практично лише у вигляді органів громадського нагляду – будинкових, вуличних та квартальних комітетів, рідше – комітетів або рад мікрорайонів. Назвати ці форми громадської роботи самоорганізованими в сучасному розумінні цього слова не видається доцільним, оскільки їхня діяльність багато в чому залежала від місцевих рад та міськвиконкомів. Самі ж комітети розглядались здебільшого як ресурс для держави, а не як окреме явище, що має винятково громадську природу і спрямоване на потреби громади [10, с. 195]. Про розвиток громади, а тим більше про підтримку якихось місцевих ініціатив мова не йшла. Та й місцеве самоврядування до 1990-х років на пострадянському просторі фактично було відсутнє [7].

Нині в Україні територіальна громада відповідно до чинного законодавства є суб'єктом права і складовою частиною місцевого управління, має певні права та ресурси. Населення бере участь у місцевих виборах, за результатами яких формуються виборні органи місцевого самоврядування. Законодавством передбачено такі механізми прийняття рішень у громаді, як місцевий референдум, загальні збори громадян, місцеві ініціативи, громадські слухання.

За даними дослідження, проведеного 2012 року за участі Міжнародної організації міграції у 20 населених пунктах чотирьох регіонів України [4], у територіальних громадах наявна певна співпраця між різними секторами громади. Така співпраця найчастіше відбувається у вигляді реалізації проєктів (у 13 із 20 громад) та окремих заходів (у 12 із 20 громад). У 9 із 20 громад наявне спільне прийняття рішень. На запитання «Як приймаються рішення стосовно важливих питань на рівні громади за участю населення?» в 19 із 20 анкет містяться відповіді, що такі рішення приймаються на сходах села або загальних зборах громади. В одній анкеті замість зборів зазначено: «Рішення депутатів сільської ради, виконавчого комітету сільської ради, ініціатива групи громади, рішення вуличних комітетів». В одній з анкет на додаток до сходів села згадано, що такі рішення приймаються на батьківських конференціях у школах.

Громади, що брали участь у дослідженні, впроваджують важливі економічні та соціальні ініціативи. При цьому соціальні ініціативи, за даними анкет, домінують над економічними. З-поміж ініціатив громад за два-три останні роки в анкетах зазначали: 1) окультурення сільських громадських пасовищ, очищення русла річки; 2) ремонт водогінних мереж; модернізацію системи вуличного освітлення; ремонт місцевих доріг; 3) організацію збору сміття та ліквідацію стихійного сміттєзвалища; 4) ремонт церков та впорядкування цвинтарів; 5) побудову та впорядкування дитячих майданчиків; благоустрій території села; 6) ремонт шкіл; ремонт закладів культури; створення музею села тощо.

Аналіз результатів досліджень [4; 7; 9] підтверджує, що залучення громад до процесу визначення пріоритетів місцевого розвитку має позитивний вплив на життя громади, оскільки мешканці відчувають свою причетність до цих процесів, а місцева влада у своїй діяльності має змогу спиратись на потреби місцевих мешканців, демонструвати свою гнучкість та відповідність запитам населення. Це також дає змогу подолати низький рівень суспільної довіри в українському суспільстві. Однак орієнтація діяльності з розвитку громад на отримання зовнішнього фінансування, передовсім від міжнародних організацій, суперечить ключовим принципам самоорганізації громади.

У територіальній громаді існують й інші легальні способи обстоювання інтересів членів громади. Законодавством України визначено, що формальні організації в громаді можуть функціонувати як: громадські або благодійні організації; органи самоорганізації населення (що мають досить складну процедуру створення); об'єднання співвласників багатоквартирного будинку (ОСББ), кооперативи. Проте в Україні формуються й інші організації громади.

Одним із прикладів успішної кооперації є запровадження в кількох регіонах України фондів громад. Такі фонди акумулюють кошти, здебільшого за допомогою фандрайзингу, та виділяють на конкурсній основі гранти для реалізації місцевих проектів. Відмінністю від діяльності громадських організацій можна вважати незаангажованість їхньої роботи великими грантодавцями (зокрема й закордонними), а також принципова орієнтація на потреби місцевої громади. Фонди громад стають центрами тяжіння, навколо яких відбувається процес самоорганізації в територіальній громаді. Проте в Україні працює лише 25 фондів громад. При цьому чималу роль у фандрайзинговій діяльності таких фондів відіграють

релігійні громади як інституції, що наслідують колективістські цінності взаємодопомоги та благодійності.

Перспективи розвитку

Тематичні інтерв'ю з фахівцями з розвитку громад, проведені авторами цієї статті, дають підстави стверджувати, що для розвитку самоорганізації територіальних громад в Україні потрібне таке: зміни законодавства щодо повноважень місцевого самоврядування, унормування діяльності організацій громади; удосконалення податкового законодавства з тим, аби воно сприяло розвитку благодійництва та волонтерства, впровадженню соціально значущих проектів у громадах; інформаційно-просвітницька діяльність, зокрема, навчання методикам активізації громади, планування за участю громади, поширення інформації про досвід самоорганізації громад; відмова від грантів міжнародних організацій (які, за висловом одного з респондентів, «убивають проактивність»).

У межах діяльності проекту «Місцевий розвиток, орієнтований на громаду», що впроваджується в низці регіонів України за підтримки ПРООН та інших міжнародних організацій, створено такі структури, як форуми місцевого розвитку та муніципальні ради сталого розвитку, а також ресурсні центри громад [9]. Проте їхня діяльність не унормована. Науковці, які вивчали досвід цих утворень, наголошують, що «запровадження цієї практики у загальнонаціональному масштабі може бути розглянуто і підтримано органами центральної влади» [11, с. 79]. Адже чимало інновацій у громадах, започаткованих у рамках проектів із зовнішнім фінансуванням, передовсім фінансування міжнародних донорів, не мають сталості. У той час як самоорганізація громади ефективна тоді, коли вона розпочинається з функціонування локальних ініціативних груп [15].

Таким чином, в Україні наявні певні законодавчо обумовлені механізми самоорганізації громади. Проте вони відрізняються від усталених практик демократичних країн, насамперед через нерозвиненість місцевого самоврядування та інституцій громадянського суспільства, невідомість із позитивним досвідом самоорганізації громад. Водночас самоорганізація населення громад дедалі більше виступає складовою місцевого розвитку й зумовлює певний перерозподіл суспільних ресурсів у територіальних громадах України.

Висновки

Самоорганізація населення – процес виникнення і диференціації соціальних відносин у територіальній громаді для практичного забезпечення спільних інтересів. Самоорганізація населення є складовою функціонування громадянського суспільства.

Дослідження практики самоорганізації дає підстави для виокремлення низки чинників, що формують здатність територіальної громади до самоорганізації: 1) історичне співвідношення соціальних практик самоорганізації, створення та еволюції інституцій колективної дії задля забезпечення налагодження горизонтальних соціальних зв'язків та збільшення радіуса довіри

в громаді; 2) наявність соціальних практик, орієнтованих на вертикальні соціальні зв'язки, пріоритет клієнт-патронних відносин у вирішенні проблем; 3) орієнтація на малі сімейні групи з низьким ступенем довіри до зовнішнього оточення; 4) наявність соціальних стимулів та інституціоналізованих механізмів реалізації групових інтересів переважно соціального, економічного та культурного характеру.

В Україні розвиток самоорганізації територіальних громад відбувається в контексті становлення громадянського суспільства, формування місцевого самоврядування й активної діяльності міжнародних донорів. Посилення активності населення громад потребує низки заходів законодавчого, організаційного та просвітницького характеру.

Список літератури

- Афонін Е. А. Громадська участь у творенні та здійсненні державної політики / Е. А. Афонін, Л. В. Гонюкова, Р. В. Войтович. – К. : Центр сприяння інституційному розвитку державної служби, 2006. – 160 с. – (Серія «Бібліотека молодого державного службовця»).
- Бойко-Бойчук Л. В. Синергетичний підхід у політичних дослідженнях (на прикладі аналізу політико-владної взаємодії у територіальних громадах в Україні) : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.01 / Бойко-Бойчук Л. В. ; Ін-т політ. і етнонац. досліджень. – К., 2005. – 20 с.
- Воловодова О. В. Відносини «вертикальної ієрархії» як основа моделі взаємодії органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян / О. В. Воловодова, О. В. Іщенко // Соціоекономіка : зб. наук. пр. – Донецьк : ІЕП НАНУ, 2009. – С. 197–213.
- Звіт за результатами операційного дослідження становища громад, відібраних для участі в проекті «Попередження торгівлі людьми шляхом розвитку соціальної роботи та мобілізації громад» / Міжнародна організація міграції. – К. : [б. в.], 2012. – 48 с.
- Зимогляд В. Я. Розвиток місцевого самоврядування як чинник горизонтальної самоорганізації суспільства / В. Я. Зимогляд // Український соціум. – 2008. – № 3. – С. 124–131.
- Коэн Д. Л. Гражданское общество и политическая теория / Д. Л. Коэн, Э. Арато. – М. : Весь мир, 2003. – 784 с.
- Лисенко І. М. Розвиток територіальних громад як умова формування громадянського суспільства в Україні : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02 / Лисенко І. М. ; Тавр. нац. ун-т ім. В. І. Вернадського. – Сімф., 2011. – 20 с.
- Місцеве самоврядування в Україні: історія, сучасність, перспективи розвитку / кол. авт.: В. В. Кравченко (кер.), Н. В. Кравченко, В. П. Лисюченко та ін. – К. : Арапат-Центр, 2000. – 206 с.
- Місцевий розвиток за участі громад : Результати соціологічного дослідження «Оцінка впливу підходу до місцевого розвитку за участі громад, реалізованого в Україні у проектах ПРООН, що фінансувалися Європейським Союзом та іншими донорами» / В. Паніотто, Д. Хуткий, А. Грушечкий, В. Кісіль. – К. : КМІС, 2011. – 108 с.
- Мішина Н. В. Органи самоорганізації населення: минуле, сучасне, перспективи / Н. В. Мішина. – Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2008. – 238 с.
- Олсон М. Логіка колективної дії : суспільні блага і теорія груп / М. Олсон ; пер. з англ. – К. : Лібра, 2004. – 271 с.
- Подолінський С. А. Вибрані твори / С. А. Подолінський ; [упор. Л. Я. Корнійчук]. – К. : КНЕУ, 2000. – 328 с.
- Сусак В. Самоорганизация versus государственный патернализм: сравнительный анализ установок жителей Львова и Донецка (1994–2004) / В. Сусак // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2007. – № 1. – С. 63–73.
- Токвіль А. де. Про демократію в Америці / А. де Токвіль. – К. : Всесвіт, 1999. – 586 с.
- Silverman R. M. Community-based organizations : the intersection of social capital and local context in contemporary urban society / R. M. Silverman. – Wayne : State University Press, 2004. – 217 p.
- Stănică V. Community development : case studies / V. Stănică. – Cluj-Napoca : Accent, 2014. – 200 p.

T. Semigina, D. Lyhovydy

IS SELF-ORGANIZATION OF TERRITORIAL COMMUNITIES POSSIBLE IN UKRAINE?

Self-organization of the population as the ability for collective action to solve community problems has been in the focus of researchers who view it in the context of civil society, local self-government, activities of international donors and social practices transformations. Factors affecting the ability of community for self-organization are of historical, political, legal, social and informational nature.

Keywords: self-organization, local community, civil society, local self-government.

Матеріал надійшов 22.09.2015